

ФІЛОСОФІЯ ХРИСТА ЕРАЗМА РОТЕРДАМСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ГУМАНІЗМУ: ВПЛИВ НА РЕЛІГІЙНУ ДУМКУ XVI СТ.

Ковтунович Марія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: masha.kvt22@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Другим етапом розвитку гуманізму в Західній культурі після середньовічної теоцентричної моделі стає епоха Відродження, в якій вагоме місце почав відігравати християнський гуманізм. Ця інтелектуальна течія була зумовлена перетином сутності людського буття через призму античного гуманізму з глибинними засадами християнської духовної традиції. Основою християнського гуманізму є христоцентрична антропологія – осмислення людської особистості як морально автономної істоти, здатної до свідомого вибору, пізнання істини та духовного самовдосконалення, що в свою чергу інтегрувало античні ідеали з християнською концепцією людини як образу Божого.

Гуманістичний християнський підхід, що виступав у вигляді спротиву формалізованому та догматичному вченню, сформував інтелектуальне середовище для розвитку майбутніх теологічних концепцій, які в подальшому стали основою для багатьох протестантських ідей. Зокрема цей вплив прослідковується у вченні Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Томаса Мора та ін.

Основоположником інтелектуальної течії християнського гуманізму, видатним мислителем та просвітителем Ренесансу став нідерландський гуманіст Еразм Ротердамський. Визначний лідер духовно-інтелектуальної освіти, корифей європейського Відродження «муж незрівнянний», *princeps humanistarum* («князь гуманістів») – всі ці звання підкреслюють його провідну роль у розвитку гуманістичної думки в тогочасній Європі [1].

Аналізуючи розвиток гуманістичних ідей Еразма Ротердамського варто зацентрувати на історичному контексті, соціокультурних та

політичних умовах самої епохи Відродження, адже саме вони визначали їх зміст та спрямування. Загострення політичних і соціально-релігійних конфліктів, розширення горизонтів мислення європейців, розгортання народних рухів в тій чи іншій мірі впливали на характер гуманістичних засад та на їх подальше поширення в європейському інтелектуальному середовищі.

Прослідковуючи інтелектуальне становлення та джерельну базу ідей Ротердамського варто враховувати те, що формування світогляду Герхарда Герхардса (справжнє ім'я гуманіста) відбувалось на основі синтезу багатовекторних ідейних підґрунть: релігійних практик «братів спільного життя» (1476–1493 pp.), морально-аскетичного вчення *devotio moderna* («нового благочестя»), поглиблене вивчення античної спадщини, ідей оксфордського, гуртка інтелектуалів (Дж. Колет, Т. Мор, У. Лілі...), настанов Ж.Вітрієра та в майбутньому розробки власної етичної концепції [3].

Центральною складовою релігійно-філософського світогляду Герхарда Герхардса стала розробка новаторської концепції філософії Христа, яка в подальшому набула значення програми духовного відродження, протиставленої формалізму церковного світогляду. Характерними рисами для доктрини Еразма стали христоцентричність, антисхоластичне спрямування, низька оцінка зовнішніх атрибутів віри – церемоніалу, обрядів, паломництва тощо [3].

Концепція філософії Христа уособлює собою гуманістичний підхід до християнства чи схоластичного догматизму, його переосмислення в контексті особистісного вдосконалення людини через приклад наслідування Христа.

Перше трактування релігійно-філософської доктрини Ротердамського полягає в радикальному перегляді традиційного християнства, яке на думку Еразма потерпало від зайвого догматизму та ритуальності, через призму гуманістичної фільтрації, в якій головний акцент повинне здобути моральне вчення Ісуса. Фактично, це підхід, що відходить від догматичної схоластики та загальноприйнятої церковної ієрархії, зосереджуючись на доступних, моральних принципах.

Християнство в подібній інтерпретації видозмінюється в систему, орієнтовану на внутрішній моралі особистості. Філософія Христа заперечує надмірну обрядовість та складність церковних інституцій, пропонуючи власний «шлях до спасіння» – заснований на щоденній практиці доброчесності, зокрема на прикладі наслідування Христа у щоденному житті [4].

В другому трактуванні Еразм Ротердамський вбачав можливість подолання кризи католицизму у спосіб спрощення християнства до його ранніх основ, поверненні до вчень «отців церкви»- Августина Блаженного, Ієроніма, Орігена. Гуманіст аргументовував перевагу таких

підходів тим, що А. Блаженний заклав підвалини західної християнської культурної традиції, Оріген заснував біблійну філологію, а Ієронім в свою чергу переклав текст Біблії з грецької та гебрейської мов на тогочасну латину, не відходячи від актичної культури, не сприймаючи її ворожнечо чи упереджено, на відміну від католицької церкви. На думку мислителя засновники церкви володіли навичками «ретельно досліджувати наявний сенс» Святого Пимання, переходячи «від букви до таїнства», відчуттєвого до раціонального, від складного до простого». Зокрема, саме антропологічні положення Орігена лягли в основу моральної доктрини Ротердамського [5].

Третє трактування Герхарда полягало в зумовленій необхідності на зміну «старому» прочитанню Біблії, започаткувати нове прочитання – звільнене від буквального тлумачення. Гуманіст вважав, що дослівне розуміння біблійних образів спотворює їх глибокий сенс – натомість пропонував глибше, алегоричне та символічне осмислення текстів. В центрі інтерпретації, на думку Еразма, повинна поставати не чудесність євангельських оповідей, а моральна сутність учіння Христа. Сама постать Христа для мислителя постає виключно історичною, якій він вбачав зразок наслідування для християн.

Ротердамський, як головний ідеолог християнського гуманізму прагнув через свій інтелектуальний вплив реформувати не лише католицьку церкву, а мислив дедалі ширше – над реформуванням соціальних та культурних основ суспільства свого часу [6].

Концепція християнської моральності була спрямована на відновлення духовних принципів через самопізнання, освіти та моральну відповідальність, що повинна була стати запорукою очищення суспільства від деградації, викликаної загалом церковними вадами. У цьому контексті гуманіст відкидав як крайнощі католицької ортодоксії, так і радикальних реформаторських рухів, натомість пропонуючи власний поміркований шлях до духовного відродження суспільства. Критичну позицію щодо католицької церкви гуманіст зображує в описі власних спостережень під час «відвідин» Риму (1506–1509) – надмірне багатство папського двору, несумісний мілітаризм Папи Юлія II, моральна деградація суспільства свідчили загалом про глибоку кризу авторитетності церкви. Зокрема, Еразму також присвоюють авторство написання анонімного памфлету «Юліус, котрому заборонено вхід у небесні ворота» («Julius Exclusus»), аргументуючи це тим, що Ротердамський вбачав у вищеназваних проявах тогочасного суспільства несумісність зі скромністю, бідністю євангельських проповідників та самого Христа [7].

Концептуальні основи філософії Еразма були реалізовані в численних працях, які мали на меті не лише інтелектуально обґрунтувати його

переконавання, але й здійснити практичний вплив на розвиток духовної культури Європи, із закликами до морального очищення та інтелектуального прогресу в суспільстві.

Першою ґрунтовною працею Еразма Ротердамського, була «Зброя християнського воїна» або «Енхіридіон», саме в якій було викладено головні ідеї «філософії Христа» й програмні положення «християнського гуманізму». Автор припускав, що християнство може бути визначене як «усе те справжнє, з чим ти коли-небудь стикався», де «справжнє» та «істинне» трактуються через призму мудрості та доброчесності, а не через схоластичні спекуляції, містичні практики чи обрядову форму. Така концептуалізація дозволяла розглядати християнство не лише в межах католицької церкви, а й як універсальний моральний та духовний принцип, який охоплює ширший контекст людської спільноти, поширюючись як у просторі, так і в часі [4].

«З речей одні перебувають у нашій владі, інші – поза нашою владою» [4]. Справжня сутність християнства полягає не в зовнішніх обрядах чи церковних догмах (які певною мірою «поза нашою владою» в плані їхньої абсолютної контрольованості), а у внутрішній мудрості та доброчесності, які є сферою нашої власної волі та зусиль.

Філософ вважав, що формування моральної свідомості на основах християнсько-гуманістичних принципах зможе стати своєрідним урегулюванням не лише особистісних, а й суспільно-політичних проблем. «Виховання християнського воїна» – політико-філософський твір, що став своєрідною концептуальною основою цієї гармонізації суспільних відносин. Еразм вірив, що трансформація індивідуальної свідомості через засвоєння християнських чеснот, таких як милосердя, справедливість, любов до ближнього, та гуманістичних ідеалів, як повага до гідності людини, свободи та рівності, здатна нівелювати гостроту соціальних та політичних протиріч. Вбачав вирішення суспільно-політичних проблем через постать «християнськості» державця, його вірності етичним нормам християнського віровчення». Християнин не той, хто окроплений, але той, хто переймається любов'ю до Христа, вправляється у благочестивих справах» [8].

Еразм Ротердамський започаткував свою літературну діяльність, прагнучи повернутися до античних витоків, що, в свою чергу, дозволяло йому здійснити своєрідний синтез між класичним і християнським гуманізмом. Його творчість, зокрема в контексті ренесансного осмислення античної спадщини, відкривала нові горизонти для розвитку християнської думки. В своїх надбаннях гуманіст висвітлює античну спадщину не як протиставлення християнським уявленням, а як моральну авторитетність, чії ідеї здатні до об'єднання та доповнення євангельських вчень. Міркування про вплив античних мислителів на духовне зростання людини знайшло своє відображення у «Домашніх бесідах» (лат. *Colloquia*

familiaria). Центральною думкою цього діалогу є утвердження глибокого зв'язку між ідеалами доброчесності, притаманними Сократу, Цицерону, Плутарху, Катону та Вергілію, та основами християнської моралі. Символічним завершенням дискусії став вислів : «Святий Сократ, моли Бога про нас!» як уособлення ідеології oіkoumenē – «ідеології всехристиянської єдності» в сучасному розумінні цього терміну [9].

Обґрунтування природної соціальної залежності людства простежується в іншому політичному трактаті Гергарда – «Скарзі миру» (лат. Querela Pacis), як в потребі консолідації зусиль з метою створення умов захисту та забезпечення людської життєдіяльності. Фактично це означало те, що мир і злагода є не лише особливостями людської природи, а й повинні диктуватись спільною релігією – християнством.

«Те, що християнам зручно називати Церквою, чому іншому вона навчає, як не єдності? Але що спільного між війною і Церквою ? Церква прославляє злагоду, а війна є наслідком розбрату ...» [10, с. 115].

Одним із визначальних аспектів гуманістичного руху епохи Відродження стало не лише захоплення античною мудрістю та піднесення гідності людини, але й гостре засудження невігластва, хибних уявлень, забобонів та марновірства, які гуманісти влучно окреслювали словом «чернь». Критика часто була спрямована на неосвіченість панівних верств, особливо духовенства, чиє невігластво, на думку гуманіста, становило серйозну загрозу для істинного розуміння християнства та розвитку суспільства.

Саме ця боротьба проти інтелектуальної та духовної темряви є важливим аспектом гуманістичного світогляду, яскраво відображеним у творчості Еразма Роттердамського, і головним творчим надбанням Еразма в цьому спрямуванні стала його безсмертна сатира «Похвала Глупоті».

Невігластво церковних служителів, яке проявлялось передусім у їхній неосвідченості піддавалось жорсткій критиці у розділі LIV «Іноки та монахи». «По-перше, вони переконані, що найвища благочестивість полягає в утриманні від усіх наук, отже, краще зовсім не знати грамоти. Потім, читаючи в церквах вісячими голосами... незрозумілі їм псалми, переконані, що насолоджують цим святих... своїм брудом, невіглаством, брутальністю та безсоромністю такі милі люди уподібнюються апостолам» [6, с. 198].

Учні-теологи, богослови, «...оточені, мов військовим строєм, магістральними дефініціями, конклюдіями, королларіями неспроможні говорити правильною мовою, схоласти, що розмірковують над тонкощами теології, поняттями, сутністю форм, тощо, «... які ніхто не може розрізнити простим оком», сперечаються:» Коли саме відбулося це божественне народження? Чи є синівство Христа одноразовим чи

багаторазовим? Чи міг Бог перетворитися на жінку, диявола, віслюка, гарбуз чи камінь» – цю галерею лженауковців веде за собою Глупота [6, с. 193].

У «Похвалі Глупоті» Еразм Роттердамський, говорячи вустами самої Глупоти, гостро піддає критиці панівні кола тогочасного суспільства – дворянство та знать. Він викриває їхній паразитичний спосіб життя, ненаситну жадібність, надмірну розніженість та безглузде марнотратство. Особливо в'їдливо звучить його критика щодо їхнього культу предків, коли знать, не маючи власних чеснот, вихваляється портретами та родовідними деревами. «Підраховують прадідів і пращурів, хоча самі недалеко відійшли від безсловесних бовванів» [6, с. 178].

Праці Дезидерія, позначені та полемічним пафосом, ініціювали критичне переосмислення патристичної спадщини та догматичних засад католицизму, водночас артикулюючи етичні засади, що ґрунтувалися на раціональному тлумаченні євангельських принципів, тим самим в подальшому закладаючи інтелектуальні передумови для майбутньої Реформації.

Ренесансний гуманізм беззаперечно прискорив процес апогею утвердження «нового благочестя» у Західному релігійному житті, передусім у напрямку індивідуалізації та автономізації. Критичний переклад грецького тексту Нового заповіту на латинську мову, здійснений Герхардом у 1519 р. сприяв розвитку реформаційного процесу у вигляді більш точного, грамотно оформленого (на відміну від Вульгати) основного документу християнства. Християнський гуманізм у інтерпретації Еразма безпосередньо вплинув на появу релігійних реформаторських рухів, таких як протестантизм, які були засновані саме на принципах особистої віри, прямого доступу до текстів і відповідальності індивіда перед Богом.

Концептуальність та видавнича діяльність нідерландського гуманіста істотно вплинули на лідера німецької Реформації Мартіна Лютера, знайшли відображення в діяльності Ф. Меланхтона, Ульріха фон Гуттена та ін. Попри значний вплив ідей Еразма Роттердамського на провідних діячів Реформації, сам він залишався прихильником поміркованої позиції, яка відкидала крайнощі як католицької ортодоксії, так і радикальних реформаторських рухів, намагаючись знайти шлях до реформування церкви через розумне та поступове удосконалення. Прийнята позиція поміркованості Еразмом призвела до концептуальних розбіжностей з Мартіном Лютером, адже останній був прихильником радикальних церковних трансформацій та загалом зречення від католицької ортодоксії.

Переосмислення їхніх позицій полягає в тому, що Еразм уособлював шлях поступових, інтелектуальних та внутрішніх змін, спрямованих на реформу «зсередини», тоді як Лютер представляв шлях радикальних, доктринальних та інституційних змін, спрямованих на реформу «ззовні».

«Людські справи для нього варті більше ніж божественні» – цією фразою Лютер стверджував, що для Еразма важливішими були розум, мораль і культура, ніж духовна істина, одкровення й благодать. Це коротко виражає головну ідеологічну відмінність між ними: Еразм – за розум, Лютер – за віру [11].

Висновки. Таким чином, філософія Христа Еразма Роттердамського стала ядром християнського гуманізму XVI ст., ставши основою гуманістичного переосмислення, змістивши акцент із церковної догми на етику, освіту та внутрішню віру. У контексті конфлікту між традицією та новими течіями, Еразм запропонував третій шлях – християнський розум як основу духовного оновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Год Н. В. Північне відродження і гуманізм Еразма Роттердамського. *Історична пам'ять*, 2009. № 1. С. 113–120.
2. Год Б. В., Год Н. В. Релігійний чинник протестних рухів у Європі I XVI–XVII століть. *Історична пам'ять*, 2014. № 30–31. С. 138–146.
3. Stefan Zweig. Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. URL: <http://ia801402.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.166216/2015.166216.Triumph-Und-Tragik-Des-Erasmus-Von-Rotterdam.pdf> <https://ia801402.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.166216/2015.166216.Triumph-Und-Tragik-Des-Erasmus-Von-Rotterdam.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
4. Desiderius Erasmus. The Manual of a Christian Knight. URL: <https://i.twirpx.link/file/3693105/> (дата звернення 09.04.2025).
5. Opera Omnia Desiderii Erasmi – Erasmus, Opera Omnia. URL: https://brill.com/display/serial/ASD?srsId=AfmBOorvFy9DgkZyR38tHRHbKme_InTnqEyQDqOcdV6EpBBh4CB7CxtX (дата звернення 09.04.2025).
6. Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди. Київ: Основи, 1993. 319 с.
7. Julius Excluded hom Heaven. Erasmus. URL: <https://www.tamaqua.k12.pa.us/cms/lib/PA01000119/Centricity/Domain/119/Julius%20Excluded%20From%20Heaven%20bY%20Erasmus.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
8. GIDEON DAVID HAGSTOTZ, PH.D. & HILDA BOETTCHER HAGSTOTZ, PH.D. HEROES OF THE REFORMATION. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.christianidentityaustralia.org/reads/Heroes-Reformation.pdf&ved=2ahUKEwjNhNPHmdIMaxWWLBAlHWp_PRgQFnoECAsQAQ&sqi=2&usq=AOvVaw3ZAhmMDFLdLW6Mk4eBcTV4 (дата звернення 09.04.2025).
9. Desiderii Erasmi Roterodami. Colloquia familiaria. URL: <https://archive.org/details/erasmvs-desiderius-colloquia-familiaria-et-encomium-moriae/page/n3/mode/2up> (дата звернення 09.04.2025).
10. The Complaint of Peace. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/erasmus-the-complaint-of-peace> (дата звернення 07.04.2025).
11. Erasmus von Rotterdam. THE EPISTLES OF ERASMUS. URL: <https://archive.org/details/epistolae01plinuoft/page/n9/mode/2up> (дата звернення 09.04.2025).
12. Год Н. В. Еразм Роттердамський – «Вольтер XVI століття». *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*, 2011. Вип. 19. С. 100–106.
13. Мельник Л. М., Грек І. М. Проблема війни і миру у філософській спадщині Еразма Роттердамського. *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах*. матеріали доп. та вист. IV всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 16–17 листоп. 2023 року. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 117–120.

14. Год Б. В., Год Н. В. Екуменічна ідея у творчості Еразма Роттердамського. *Історична пам'ять*, 2011. №1. С. 77–86.

15. Год Н. Еразм Роттердамський і рух за оновлення католицької церкви в XVI столітті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 2011. Вип. 106. С. 13–16.